

A reformáció fogalma

A reformáció az egyetemes történelem egyik legvitatottabb eseménysorozata, és az ebből a fogalomból kialakuló reform szó szinte mindegyik modern európai államideológia és politikai rendszer jelszavává vált. A latin reformare igét eredetileg többféle jelentésben használták. A középkori keresztény teológiában az ember bűn által elrontott istenképiségének (ti. hogy Isten a saját képmására teremtette az embert) helyreállítását jelentette, a skolasztikus filozófia a deformált anyag eredeti állapotba való visszaállítását értette alatta. Az bizonyos, hogy a korban soha nem jelentett újítást, csupán megújulást, a régi jó státuszba való visszatérést. A 20. századi történetértelmezés egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a reformáció háttérének társadalmi és gazdasági szempontú magyarázatára, ezért fontos leszögezni, hogy eredetileg egy, a vallásosság keretei között maradó, spirituális jellegét mindvégig megtartó folyamatról van szó, amely nevét is az egyházatyákon alapuló skolasztikus teológiából merítette.

A reformáció, az egyház régi alapokon való megújulásának vágya a katolikus egyházon belül született meg, majd abból kiszakadva folytatódott a protestáns felekezetek megszerveződésével. Az egész korszakot azonban majd csak a 19. század történetírása nevezte el e vallási fogalomról. Leopold von Ranke német történész a sokkötetes *Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert* (magyarul: A római pápák, egyházuk és államuk a 16–17. században) összefoglalásban alkotta meg az ellenreformáció fogalmát a katolikus egyház kora újkori történetét elemezve. A történelem tankönyvek túlnyomó része máig ez alapján használja a reformáció és ellenreformáció kora fejezetcímeket, ezzel pozitív konnotációt ragasztva a protestantizmushoz, negatívát pedig a katolikus egyház 16–17. századi történetéhez. Az evangélikus Ranke értelmezése szerint ugyanis a katolikusok csak válaszreakciókat fogalmaztak meg, történetük csupán a protestáns kihívásra adott válaszként értelmezhető. Így lett a kora újkor első felének általános elfogadott „címe” a reformáció és ellenreformáció kora. Ez az apologetikus felfogás csak lassan változott. Ludwig Pastor irányította a figyelmet 1907-ben a Luther előtti megújulási törekvésekre (praereformatio) a *Geschichte der Päpste* (magyarul: A pápák története) című művében, és katolikus reformként értelmezte a pápa primátusa alatt maradt egyház kora újkori történetét. A 20. század legnagyobb hatású katolikus egyháztörténésze, Hubert Jedin szintén kiállt e fogalom mellett, és a katolikus megújulásra helyezte a hangsúlyt. Ezzel összhangban az angolszász történetírás már katolikus restaurációról ír, John O’ Malley pedig a kora újkori katolicizmus használatát javasolja. Arra alapozza véleményét, hogy a katolicizmusban a reformációtól független változások is bekövetkeztek, ezek közé tartozik a betegápolás és szegénygondozás céljából létrejövő új szerzetesrendek működése, a tengeren túli missziók megszervezése, valamint a neotomizmus sikere.

A katolikus német és angolszász elképzeléseket felhasználva Jean Delumeau francia történész már kifejezetten a protestantizmus és katolicizmus hasonlóságát kutatta a *Le catholicisme entre Luther et Voltaire* (magyarul: Katolicizmus Luther és Voltaire között) című könyvében. Szerinte sokkal nagyobb a szakadék a közép- és a kora újkor, mint az egyidőben létező keresztény felekezetek között. Úgy vélte, hogy az európai vidék a középkor folyamán nagyrészt pogány maradt, és átfogó evangelizálásra csupán a 16. században került sor a protestáns és katolikus prédikátorok munkája révén. Ezt fejlesztette tovább Wolfgang Reinhard, aki a konfessziók – hitfelekezetek kialakulását vette górcső alá. A felekezetképződés (németül: Konfessionsbildung) elsősorban a felekezetek képződésének hasonlóságára figyelt fel, a konfesszionalizáció (németül: Konfessionalisierung) pedig ezek társadalomra gyakorolt hatását vizsgálta. Ezek alapján számos egyezést mutat a kora újkori protestáns felekezetek és a katolikus egyház megszervezésének a menete. Ilyennek számít a világos teológiai felfogás kidolgozása – mint az ágostai hitvallás (1530) a protestánsok, illetve a Tridenti Zsinat a katolikusok számára, a tanítás és intézkedések intézményes elterjesztése zsinatok valamint egyházlátogatások révén. Szintén parallel jelenségek az iskolák, szemináriumok létesítése, a propaganda aktív és tudatos használata. Reinhard, kollégája Heinz Schilling és követői felismerték, hogy a felekezetek képződése a modern állam megszületésének egyik előfeltételének számított. Ekkor jelent meg az individualizmus, a racionalizáció, a bürokrácia, ekkor vált mind általánosabbá az oktatás, amik mind-mind a modern világ kellékének számítanak. Mára a felekezeti megkülönböztetés túlhaladottá vált, és elfogadhatjuk, hogy a kora újkori európai kihívásokra a protestáns egyházak és a katolikusok egyenrangú választ adtak, ám eközben a spirítális-teológiai okokkal magyarázható reformáció nagyon erős hatást gyakorolt a nyugati társadalomra, gazdaságra és politikai gondolkodásra, kilépve ezzel az egyházi keretek közül.

A reformáció korszakolása

A kronológikusan tanított történelem oktatása nagy hangsúlyt helyez az események egymás utáni bekövetkeztére, ennek érthető didaktikai okai vannak. A felvilágosodás korától kezdve az európai történelemfelfogás alapjává vált az a felfogás, mely szerint a középkori reneszánsz és humanizmus egyedüli örököse a reformáció, amely egyben a felvilágosodás bölcsőjének is számított. E feltételezés mögött az rejtőzött, hogy a 18. századi egyházellenes értelmiség nem kívánt semmilyen közösséget vállalni a keresztény középkorral, és az örökösének tartott kora újkori katolicizmus – közkeletű nevén barokk – időszakával. Ezért a reformációnak önálló időkeretet hoztak létre, amely a reneszánsz kora után 1517. október 31-ével, Luther Márton 95 pontból álló tételének kifüggesztésével kezdődik, Karl Heussi szerint 1556-ban, mások alapján 1648-ban a vesztfáliai béke megkötésével zárul. A reformáció korát az ellenreformáció időszaka követi, amelynek végére azonban nem adnak pontos dátumot a történelem tankönyvek. Ez a felfogás sok szempontból tarthatatlan. Legnagyobb hibája, hogy nem veszi figyelembe egyes folyamatok párhuzamosságát, valamint számos előfeltevése alapvetően elhibázott. Ezeket számba venni nincsen lehetőség, ezért csak néhány jellemző problémára hívnám fel a figyelmet. A humanizmusra nem tekinthetünk ellenkultúráként, amely a középkori vallásossággal és világképpel szemben született volna meg. Maga az elnevezés sem a humánus, azaz emberi, hanem az egyetemeken oktatott bölcsészettudományok (latinul: studia humanitatis) kifejezésből származik, és ez alapján az számított humanistának, aki ennek az egyetemi műveltségnek a birtokában volt. Az ilyen emberek túlnyomó többsége az egyházi társadalomhoz tartozott, igaz közülük számosan erőteljesen kritizálták a katolikus egyházat, mások azonban éppen ebben a rendszerben teljesedtek ki. V. Miklós (1447-1455), valamint Aeneas Sylvio Piccolomini, azaz II. Piusz (1458-1464) révén a pápák között is kitűnő humanistákat találunk, őket pedig biztosan nem vádolhatjuk egyházellenességgel. A humanizmus tehát az egyetemi műveltséget állítja a középpontba, és megmarad az elitkultúra részének.

A reneszánsz – alapvetően művészeti – irányzattal hasonló gond van; ez sem volt eredendően egyházellenes, hiszen mind az alkotások megrendelői, mind a témái túlnyomó többsége egyháziak voltak. A formanyelv természetesen változott, de ettől még nem számíthatjuk a reformáció előfutárának. Sőt, ne feledjük, éppen a reneszánsz pápák művészetpártolása és bőkezű mecenatúrája állt a reformatori támadások kereszttüzeiben, Luther nem tartotta sokra ezeket az alkotásokat, és éppen ezért nem beszélhetünk protestáns reneszánszról sem. A reneszánsz művészet a katolikus országokban élt tovább a 16. században, Raffaello a Vatikán főépítésének számított, Michelangelo pedig részt vett a Szent Péter bazilika újjáépítésében, a fő művének tekinthető Sixtus-kápolna mennyezetfreskói pedig szintén pápai megrendelésre készültek. 1520-ban a reneszánsz alkotások nyolcvan százaléka egyházi témájú, megrendelői pedig hasonló arányban vallási társulatok, egyházi szervezetek voltak. A példákat még lehetne sorolni, de ebből is látszik, hogy a hagyományos reformáció-felfogás tarthatatlan, és ez kihat a korszakolásra is, hiszen a reneszánsz és a humanizmus nem tekinthető előzménynek, és nem is értek véget Luther fellépésével. Reneszánsz alkotások születnek végig a 16. században, sőt Erdélyben a főúri kastélyok még a 17. században is ebben a stílusban épültek, míg az első barokk épületnek tartott II Gesu templomot 1584-ben szentelték fel Rómában.

A nyugati történetírás ma 1450-ben húzza meg a közép- és kora újkor közötti határt. Az Oxford University Press által alkalmazott beosztás szerint 1450–1650 közötti korszak a reneszánsz és reformáció kora. Ez alapján a kora újkoron belül a reformáció csak egy alperiódus, bár kétségkívül a reneszánsz hetven évére már kimondatlanul mint Luther előfutárként tekintenek. Két ok miatt mindenképp szerencsésebb lenne elfogadni az európai gyakorlatot: az egyik, hogy az egyházban ekkortól erősödtek fel azok a megújulási mozgalmak, amelyek majd Luther fellépésében kulminálódtak. A másik ok egy találmányhoz fűződik; vajon mi lett volna Johannes Gutenberg könyvnyomtató találmánya nélkül Luther tanaival? A választ nehéz megjósolni, de a reformáció sikeréhez nagyban hozzájárult, hogy olcsón, gyorsan, nagy tömegben lehetett eljuttatni az üzeneteit az emberekhez. A könyvnyomtatás kellett a reformációhoz, az oktatáshoz, és így a tudás megsokszorozásához, hatását tehát nehéz túlbecsülni. Tehát a könyvnyomtatás felfedezése, a humanista pápák megjelenése, a szerzetesi megújulási mozgalmak, a 15. század végi spanyol egyházi reformok sikere egyaránt a reformáció illetve a kora újkori katolicizmus közvetlen előzményének tekinthető, amire érdemes a közoktatásban is utalni. A reformáció végdátumával nehéz vitába szállni, a Vesztfáliai béke után mindenki konszenzusra és nyugalomra vágyott. Az is igaz, hogy 1650-re a teológiai érdeklődés központjában már nem a hit általi megigazulás, hanem az erkölcsös élet megvalósítása állt. Ez utóbbi lett a puritán és a janzenista mozgalmak alapja, és Angliában ekkorra már rosszul csengett a reformáció szó, mert csak rombolást és csalódást okozott. Egy dolog azonban biztosan korrekcióra szorul: a reformációt nem az ellenreformáció kora követte. Pierre Chaunau francia történész javaslatát figyelemre méltónak érzem. Ő az 1620–1640 közötti időszaktól kezdve klasszikus Európáról beszél, amelynek jegyei protestáns és katolikus országokban azonosak, és valamikor az 1760-as évektől a felvilágosodás Európája fogja leváltani. Amennyiben a hagyományos időhatárokat nem kívánjuk lecserélni, a politikatörténeti határoktól független, elhúzódó folyamatokra akkor is fel kell hívnunk az érettségizők figyelmét.

A reformáció előzményei

Már a kortársak is nehezen tudták megfogalmazni, hogy miben áll a katolikus egyház problémája, abban azonban szinte mindenki egyetértett, hogy valami javításra szorul. Az egyház reformjának igénye a 13. század végétől jelen van az egyházi iratokban, de a 15. századtól felerősödtek az ezt követelő hangok. A reformézés meglehetősen változatos volt. Az itáliai püspökök számára a pápai udvar és a bíborosok hatalma tűnt túlzónak. A prédikáló barátokat az háborította fel, hogy túl könnyen, életszentség nélkül is folytathatnak keresztényi életet. A szerzetesi – és még inkább a papi – élethez egyáltalán nem volt szükség hivatástudatra, inkább a családi akarat irányította őket erre a pályára. A klerikusokat az zavarta, hogy nehézkes a bürokrácia, és sok az adó. A hívek pedig azt kérdezték egymástól, hogy helyesek-e a felmentések, és ha igen, akkor miért kell érte pénz. Amint kitűnik, az egyházi emberek számára inkább egyházkormányzati, jogi és erkölcsi kifogások voltak. A humanisták műveltségbeli gondokat hangoztattak, és szerettek volna egy személyesebb teológiát, ami jobban megfelel az evangéliumoknak, és kevésbé kell külsőségesnek lenniük. A hívek számára pedig a személyes példamutatás és az üdvözülés kérdésére adott biztos válasz hiányzott. Néhány kivételtől eltekintve azonban dogmatikai reformokban nem gondolkodtak az egyház kritikusai.

A középkor végére nem csupán az egyház, sokkal inkább a vele szemben támasztott elvárások változtak meg. Nem volt erkölcsösebb egy 12–13. századi szerzetes, plébános, püspök, ám az evangéliumi életvitel elvi elvárássá vált az egyháziakkal, és egyben az egész egyházzal szemben. Túl sok volt a botrány és az igazságtalanság helyi szinteken, amelyek összeadódtak. Természetesen állami szinten szintén számtalan korrupciós ügy merült fel, csak az nem tűnt fel, hiszen az államtól nem vártak sem erkölcsösséget, sem méltányosságot. A késő középkori ember szemében már szörnyű skandallumnak számított, ha egyháziak csaltak, mert éppen a papoktól várták az igazságosság betartatását, és ezért különösen nagy figyelem övezte lépéseiket. A kortársak szerint általános erkölcsi reformra van szükség az élet minden területén, ezt azonban a papoknak kell meghirdetni, vezetni, felügyelni és a tetteikkel megszentelni. Így különösen a mintaszervezetnek tekintett egyház vezetőjére, a pápára hárult nagy nyomás, amelynek erkölcsi, társadalmi és tanítói tekintélye éppen ezekben az években érte el a mélypontját. A reneszánsz pápák – éppen a nagy középkori pápák örökségeként – előszeretettel tekintettek magukra világi fejedelemekként, és ez többet ártott az erkölcsi kifogásoknál. Amikor az itáliai háborúk során II. Gyula személyesen vezette hadait a franciák ellen, Toursban francia hittudósok azon vitatkoztak, hogy vajon mi a foganatja a pápai kiközösítésnek, ha éppen a pápa hadserege ellen védekeznek. De nem csak pápa, hanem a nyugati világi uralkodók is deszakralizálódtak, akik a helyi egyházakat egyre szorosabb befolyás alatt akarták tartani. A 16. századra reális veszéllyé vált a keresztény egyház nemzeti alapon való szétszakadása. Ez ellen pedig egy világi személy, a fiatalon német-római császárrá megválasztott Habsburg V. Károly lépett fel, aki utoljára próbálkozott meg egy univerzális keresztény birodalom kiépítésével, magára haragítva ezzel minden egyházi és világi ellenfelét, a német fejedelmektől a francia uralkodón át egészen a pápáig.

A pápai tekintély erodálódása, az egyházi visszaélések miatti botrányok azonban kevésnek bizonyultak volna egy egyházzsúfakadáshoz. Luther sikerében sokkal nagyobb súllyal esett a latba a kor teológiai bizonytalansága. Maga a skolasztika sem volt egységes, spekulatív tételeinek nagy részét megcáfolta a nominalizmus, ám megoldást ez sem kínált. A problémát csak gyarapította a humanista szövegek központúság, amely fontos egyházi dokumentumokról, így például a konstantini adománylevelelről bizonyította be, hogy hamisak, de az ekkor használatos jeromos bibliafordítás, a Vulgata több szövegrészlete is kritika tárgyát képezte. Az itáliai humanista értelmiség több tagja azt hangoztatta, hogy mivel az egyház világi hatalmát alátámasztó adománylevél hamis, ezért megújulása érdekében le kell mondania e hatalomról, és lelki egyházzá kell válnia. Ezt a nézetet erősítette az egyéni elmélyedést előtérbe helyező új vallásosság, az úgynevezett devotio moderna, amely Németalföldön és a német fejedelemségek területén vált különösen népszerűvé.

A könyvnyomtatás elterjedése demokratizálta a teológiát, az egyház tanítói hivatala háttérbe szorult, a klérus feladata szinte csak a szentségek kiszolgáltatására szorítkozott. A lelkipásztorkodás hiánya miatt megerősödött a laikus vallásosság, és a sokszínű lelkiségi mozgalmakat az egyház nem volt képes kontrollálni, mivel a papi műveltség sem állt megfelelő szinten. A humanista elit többnyire kánonjogászokból állt, akik többet forgatták Vergilius és Cicero munkáit a Szentírásnál, az egyházi pozícióik pedig inkább valamely udvari szolgálat fizetségül szolgáltak. A közösségek számára elérhető alsópapság azonban jobbra tanulatlan volt, sem megfelelő elhivatottság, sem elegendő műveltség nem jellemezte őket. Így a híveiknek sem tudtak segíteni, jobb híján mindenki maga értelmezte a szent szövegeket.

A problémákkal az egyházon belül is tisztában voltak, csak nem sikerült valós reformokat elindítaniuk. Az 1512–1517 között üléselő V. Lateráni Zsinat eredménytelenül ért véget, pedig Hubert Jedin szerint, ha itt sikerült volna elfogadni azt a Tridenti Zsinaton hozott határozatot, mely szerint „az ember belső megszentelődése a megszentelő kegyelem által történik”, elkerülhető lett volna a szakadás. Ez azonban elmaradt, VI. Hadrián (1522–1523) pedig őszintén bevallotta, hogy „mi mindnyájan, prelátsók és papok, eltértünk az igaz úttól, s már hosszú ideje nem akadt senki közülünk, aki jót cselekedett volna”. Ez természetesen túlzás; a szerzetesrendek többsége már Luther fellépése előtt megújult, és egyre dinamikusabban fejlődött. A spanyol egyházban figyelemre méltó reformok történtek, melyek a katolikus modernizáció példájává váltak. Rómában klerikusok közösséget hoztak létre „Isteni szeretet oratóriuma” néven, amely egyebek mellett a hit által való üdvözülést, valamint a prédikáció és a lelkipásztorkodás fontosságát hirdette. Tagjaik közül később többen bíborosok lettek, és aktívan részt vettek az egyház megtisztításában. A művelt hívek között Rotterdami Erasmus vezetésével virágzott a keresztény humanizmus. Jelszava: „elfogadom az egyházat, akármilyen bűnös, mert ő is elfogad engem, bármilyen bűnös vagyok” hasonlít a devotio moderna programjához. Esménye a tanult vallásosság volt, amely révén egy bensőséges lelkiség kialakítására törekedett. Mindenki számára befogadható evangelizmust hirdetett, amikor az evangéliumi Jézust tette követendő mintává. A skolasztika értelmében való családás miatt a 16. századra felértékelődött a vallási élmény megtapasztalása, a misztika jelentősége. Mindezek egyaránt szerepet játszottak a keresztény misztikusok sorába tartozó német ágostonos szerzetes, Luther Márton sikerében.

Luther

Márton

Az erfurti bányászcsaládból származó teológus fellépésének a közvetlen oka a búcsúcédulák árusítása körüli anomália volt. A reneszánsz kor egyháza végletekig eladósodott, 1484-ben VIII. Ince pápa még a tiaráját is kénytelen volt zálogba tenni. A gondok orvoslására az egyházi javadalmakért hatalmas összegeket kértek. Így járt Albert herceg mainzi érsek, magdeburgi érsek, aki a pápai jóváhagyásért rengeteg kölcsönt vett fel, cserébe elvállalta, hogy Németország egész területén meghirdeti a pápai búcsút. Ez azonban nem tetszett Bölcs Frigyes szász választófejedeleme, aki a kor legnagyobb ereklgyűjteményével büszkélkedhetett, és szintén a búcsúkból élt. A frissen alapított, ám jó hírűnek számító Wittenberg egyetemén tanító Luthernek teljesen más okból, de szintén nem tetszett Albert akciója. A búcsú ugyanis a már megbocsátott bűnökért járó büntetések feltételekkel járó elengedése, ám a zavaros prédikációk és magyarázatok hatására sokan úgy tekintettek rá, hogy a még el nem követett bűnököt is meg lehet váltani, sőt, hatékonyságához még a kegyelmi állapot sem szükséges. A fiatal, ekkor alig 34 éves szerzetesnek fájt, hogy a nép félreérti, és így a saját üdvösségét veszélyezteti a búcsúcédulákkal. Ez vezetett oda, hogy először a szentbeszédekben, majd a tételeiben fellépett a gyakorlat ellen, és ezzel óriási lavinát indított el. Az 1517. október 31-én szétküldött írásának címe a „Vitakozás a búcsú erejéről” volt, és teológusoknak szólt. Tézisei nem a pápa ellen szóltak, sőt, Luther úgy vélte, hogy amint a pápa megtudja az esetet, azonnal leállítja.

Luther teológiája az egyházból ered, kezdetben egyáltalán nem merült fel benne az egyházzal való szakítás gondolata. Engedelmes szerzetesként élt egy jó erkölcsű kolostorban. Bár a teológia doktoraként megfordult Rómában, mégsem volt humanista. Bár jól írt és remek vitapartnernek számított, nem érdekelte a stílus. Obszerváns ágostonos szerzetesként egyszerű teológiát és lelkiséget hirdetett, ez lett a sikerének az alapja. Központi felvetése – Szent Ágostontól merítve – az volt, ha Isten igazságos, akkor senki sem üdvözülhet, hiszen mindenki bűnös. Ez természetesen félelemmel töltötte el, és 1511-től éveket töltött el a probléma megoldásával. A megigazulás kérdésére végül Pál apostol rómaiaknak írt levelében találta meg a választ: „Az igaz ember pedig hitből fog élni”. (Róm 1,17) Felismerte, hogy Isten igazsága nem más, mint a könyörületeség, a bűnös ember Krisztus érdeméért lesz Isten előtt igaz. A tétel a katolikus egyházban nem volt újkeletű, csak a megigazulás témája korábban soha nem volt központi jelentőségű. A dolog attól vált elementáris, hogy Luther a hitből való megigazulás tanát összekapcsolta a búcsúcédulák kérdésével. 1517-re eljutott oda, hogy az üdvösség szempontjából nem az ember szertartásos jámborságát, hanem a belső megtérést, Isten kegyelmének abszolút voltát tartotta meghatározónak. Ezzel elutasította a búcsúk érdemszerző voltát, távolilag pedig megkérdőjelezte az egyház közvetítő szerepét, mert kegyelmi eseményben kizárólag az egyes hívő és Krisztus kapcsolata számított a tanítása szerint. Ezzel Luther a késő középkori egyházi törekvéseken túllépve már a hitrendszer revízióját is felvetette, és áthelyezte a hangsúlyt a szinoptikus evangéliumokról Pál apostol Rómaiakhoz írt levelére, valamint a hit által való megigazulás doktrínájára. Hajlíthatatlanságában közrejátszott, hogy személyes Krisztus-élmény alapján érvelt teológiájának igaza mellett.

A lutheri egyházkritika nem törvényszerűen vezetett azonnali szakadáshoz. Kezdetben a Szentszék tapintatosan kezelte az ügyet, hiszen Luther pártfogójától, Bölcs Frigyes választófejedelemtől várták Habsburg Károly császárra koronázásának a megakadályozását. A fiatal teológus azonban egyre radikálisabbá vált. Már 1518 őszén megtámadta a pápai elsőbbség és tévedhetetlenség dogmáját, amikor az egyetemes zsinathoz fellebbezett. A következő év júliusában a lipcsei hitvitán kijelentette, hogy a zsinat sem tévedhetetlen, és erre Husz János példáját hozta fel. Ezzel párhuzamosan a pápai tekintélyt a Biblia tekintélyével állította szembe, és megfogalmazta a sola scriptura (egyedül a Szentírás) elvét. 1520 februárjában Luther kijelentette, „mindnyájan huszíták vagyunk”, és innen nem volt visszaút. A júniusban kiadott Exsurge Dominus kezdetű

bulla, amely elítélte Luther 41 tételét, majd amikor erre válaszul december 10-én a reformátor a bullával együtt elégette az egyházi törvénykönyvet és Aquinói Szent Tamás Summáját, végezetül az 1521. január 3-án kelt kiközösítő bulla már csak végjátéknak tekinthető a szakadás folyamatában. Még 1520-ban megírta legjelentősebb munkáit, amelyek alapján a lutheri egyház létrejött. Közülük az első A német nemzet keresztény nemességéhez a keresztény állapot megjavításáról (An der Christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung) című műve. Ebben felszólította a nemességet, hogy mivel a klérus képtelen rá, reformálja meg ő az egyházat. Erre az Újszövetség alapján tartja alkalmasnak őket, mert a keresztység által mindenki ugyanabban a papi hatalomban részesült. Ebből következik, hogy a közösség maga választhatja meg lelkipásztorait, az anyagi ügyek intézése pedig a világiak feladata. A nemesség eszköze a német földön megrendezett zsinat, amelyen reformációra, azaz az evangélium meghamisításának a megszüntetésére van szükség, mert az egyház csak így kaphatja vissza eredeti formáját.

Ugyanebben az évben készült az Egyház babiloni fogságáról (De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium) című könyve. Ebben a szentségtant kritizálta, és csak a keresztiséget, gyónást és az eucharisziát vélte jézusi eredetűnek. A miséhez nem tartotta fontosnak a papi jelenlétet, csupán a hit meglétét. A latin nyelvű szertartás azonban nem zavarta, és az Úrvacsorában valóságosnak fogta fel Isten testét és véré. Harmadik jelentős iratában a Keresztény ember szabadságáról (Von der Freyheit eynis Christen Menschen) értekezett, és kifejtette, hogy a hit által az ember nincsen alávetve az egyház törvényeinek, de szabadon aláveti magát Isten akaratának. Luther tehát az 1520-ban írt műveiben a vallás alapproblémáira, a „mit kell tennem, hogy üdvözüljek?” kérdésre ad mindenki számára érthető feleletet. Fellépése vallási forradalmat váltott ki, de a reformatori tanítás első rendszerező összefoglalását munkatársa, a teoretikus Pihilip Melanchton tette meg 1521-ben.

1521 áprilisában összeült a wormszi birodalmi gyűlés, ahol a császár hívására Luther is megjelent. Itt a fejedelmek nagy része a reformátor mellé állt, ezért Károly csak később tudta birodalmi átokkal sújtani Luthert. Bölcs Frigyes a következményektől tartva elraboltatta a szerzetest, aki a következő egy évben Wartburg várában élt álnéven, és német nyelvre fordította a Bibliát. Ez nem az első volt, Luther a 18. fordítást készítette, de nyelvében ez volt a legtokéletesebb, és ezért rendkívüli népszerűsége tett szert és az irodalmi német nyelv alapirodalmává vált.

A reformáció a kezdeti sikerek után hamar válságba került, a túlzók, az utópisztikus álmokat kergető parasztok és az Erasmus mögött felsorakozó értelmiség más-más okokból, de szembe kerültek Lutherrel. Wittenbergben a hívek már 1521 karácsonyán új liturgiával ünnepeltek; papi ruha nélkül németül miséztek, de megkezdődött a képrombolás is. A radikalizálódó zavargásokat ekkor még le lehetett csendesíteni, ám a szabad-szentírás értelmezés nyomán a társadalmi rendet is mind többen akarták átalakítani az evangéliumi egyenlőség jegyében. A Thomas Münzer vezette parasztháború óriási pusztítást okozott, Luther pedig a béke érdekében a földbirtokosok mellé állt, akik kíméletlenül leverték a felkelést. Ezzel felgyorult a lutheri mozgalom tartományi szintű egyházakká válása, és az önálló bibliamagyarázat veszélyeit felismerve Melanchtonék törekedtek a képzett prédikátorok kinevelésére. Megszületett a német nyelvű Misekönyv, a Kis Katekizmus a hívek és a Nagy Katekizmus a papság számára. Néhány év alatt Luther felismerte, hogy egyházszervezet nélkül nem lehet hirdetni az evangéliumot, és elkezdte saját egyházának kiépítését. Gyors eredményeket ért el, az állami kormányzat hatékonyan bizonyult, az egyházi korrupció csökkent, Marburgban pedig megnyitotta kapuit az első protestáns egyetem. Ennek a megszervezésében azonban a humanistáknak csak egy része vett részt, Rotterdami Erasmus szellemi vezetésével többen közülük elutasították a reformációt. A németalföldi gondolkodót nyugtalanította a parasztháború, és az emberi szabad akaratot is veszélyben érezte Luther megigazulás-tanában. Kettejük vitájából kiderül, hogy a reformáció bár számos ponton humanista alapokon nyugszik, számos helyen mégis komoly különbség feszült a két felfogás között.

Az evangélikus egyházszervezet politikai reformáció részeként jött létre. A világi fejedelmek szekularizálták a katolikus egyház vagyont, cserébe vállalták a protestáns intézmények finanszírozását. 1525-ben a Német Lovagrend területén kezdődött a tartományi átrendeződés, majd a mintát számos német fejedelem követte. Skandináviában uralkodói döntés nyomán felülről vezették be a reformációt, a svédek 1529-ben utasították el a pápai joghatóságot, míg Dániában 1538-ban lett államvallás a lutheranizmus. Német területeken ennél bonyolultabb volt a helyzet, hiszen V. Károly mindent megtett a szakadás megszüntetéséért. Kezdetben a nyers erő alkalmazását látta célszerűnek, ezért 1529-ben elérte a Luthert kiátkozó wormszi ediktum megerősítését, ám a császár gyengeségét jelzi, hogy hat fejedelem és tizennégy birodalmi város protestált, azaz tiltakozott a döntés ellen. Ebből származik a protestáns elnevezés. 1530-ban készült el az evangélikus tanítást összefoglaló Ágostai Hitvallás (Confessio Augustana). Ebben Melanchton a kompromisszumra törekedett, és hallgatott az alapvető különbségekről. Nem említette sem a szentségek számát, sem a pápai hatalom kérdését. A dokumentummal azonban egyik fél sem értett egyet, így a protestáns fejedelmek létrehozták a schmalkaldeni szövetséget a saját védelmükre.

1532-től kezdve V. Károly kezét megkötötte az Oszmán birodalommal és az I. Ferenc francia királlyal vívott kétfrontos háború, ezért kénytelen volt elismerni, hogy a fejedelmek vallási ügyekben szabadok. Elsősorban a hitvitáktól várta a kiegyezést, ám a disputák eredménytelenek maradtak. A császári hatalom gyengesége lendületet adott a protestantizmusnak a német területeken. Luther 1537-ben elkészítette a Schmalkaldeni Hitvallást, amely kifejezetten keményen fogalmaz, és esélyt sem adott a békülésre. Luther ekkor a maga részéről az egyházszakadást már befejezettnek tekintette. Hiába ért el a császár katonai sikereket a következő években a különböző hadszíntereken, kényszerített ki oktrojált hitvallást, 1552-ben a protestáns fejedelmek fellázdak. V. Károly kénytelen volt feladni álmait, és öccsére, Habsburg Ferdinándra bízta a kiegyezés előkészítését. Ebből született meg az augsburgi vallásbéke, amely biztosította a fejedelmek és városok számára a szabad vallásgyakorlást (cuius regio eius religio), elrendelte, hogy az alattvalók kövessék uruk vallását és megtiltotta, hogy az egyházi fejedelmek vallásváltásuk során birtokaikat magukkal vigyék. Ez az egyezség 1648-ig konzerválta a felekezeti viszonyokat a Birodalomban, V. Károly pedig a korban egyedülálló módon lemondott a trónjáról és hátralevő idejét egy kolostorban töltötte.

Zwingli

A lutheri reformációtól alapvetően eltérő jellegű folyamat játszódott le a délnémet városokban és Svájcban. Itt nem az egyetemekről indult a vallási megtérés jelszava, és nem támogatták fejedelmek sem. Szinte minden jelentősebb város saját reformátort tudhat magáénak, jellege is erősen városias, hiszen a patríciusok támogatásával érték el gyors sikereiket. A városi önkormányzatiságból táplálkozva az egyházak vezetése is sokkal demokratikusabban alakult a presbiteri rendszerrel, amely a világiak számára komoly befolyást biztosított. Svájcban először Zürich vált példává, miután Ulrich Zwingli (1484–1531) kezébe vette az irányítást, de a helvét hitvallás elterjesztése már Genf reformátorának, Jean Kálvinnak az érdeme.

Zwingli humanista nevelést kapott, Erasmus végig nagy hatást gyakorolt rá. Fiatal korában Bazelben és Bécsben tanult, 1506-ban pappá szentelték, majd a svájci gárda káplánjaként Rómában szolgált. Leszerelése után túlélte egy pestisjárványt, ami megerősítette hitében. Ekkor már Zürich plébánosa volt, és rendszeres prédikációi népszerűvé tették a hívek előtt. A katolikus egyháztól való elfordulásának dátuma pontosan nem ismert, de 1522-ben már olyan programmal állt elő, amelyben tanításának központi elemei megtalálhatók. Kijelentette, hogy az egyház alapja Krisztus és nem Szent Péter, ami tagadhatatlanul a primátusát a péteri örökségre építő pápaság ellen irányult, másrészt pedig az üdvösség alapja a Krisztusba vetett hit és nem a jámbor cselekedetek. Ezek a lutheri tanok átvételei voltak, ám a következő években ő és hívei egyre radikalizálódtak. 1524-ben a templomokból eltávolították az ereklyéket, megsemmisítették a képeket, az oltárt már csak asztalnak tartották, Zwinglinek pedig a magisztrátus engedélyezte a házasságot. Jellemző a folyamat spontán jellegére, hogy Zürichből indult el az anabaptisták, azaz az újrakeresztelők mozgalma is, akik csupán a felnőtt kori keresztiség érvényességét fogadták el, és emiatt Zwinglivel is szembe kerültek. A konfliktus elfajult, az anabaptisták vezetőjét, Felix Manzot vízbe fojtották, a többiek pedig a városi tanács ítélete nyomán távozni kényszerültek. 1527-ben betiltották a misét, két évvel később pedig kötelezővé tették mindenki számára, hogy napi rendszerességgel részt vegyen a Szentírás magyarázatából és imádságból álló istentiszteleteken. A fülbegyónást megszüntették, és az énekek helyett előtérbe került a verselés. Zwingli messiansztikus küldetésstudata háborúba sodorta a svájci kantonokat, mivel a katolikus tartományok nem kívántak behódolni Zürich akaratának. Ez volt az I. kappeli háború, amely nem hozott átütő eredményt egyik fél számára sem.

A mise szentségi jellegének tagadása miatt Zwingli a nagy előd Luther Mártonnal is szembe került. 1529-ben Marburgban személyesen is találkoztak, ahol vitájuk középpontjában az oltári szentség tana állt. Zwingli szerint az eucharisztia csak emlékezés az utolsó vacsorára, egyfajta hálaadás, és az „ez az én testem” csupán azt jelenti, hogy „ez jelenti az én testemet”. Zwingli felfogásában ugyanis a szentségek csak a hívő hűségesküjeként szerepeltek, azaz csak emberi cselekedetnek, mintegy szimbólumnak számítottak. További ellentétet szított, hogy nála a jócselekedetek nem a megigazulás következményei, hanem feltételei is voltak, így az ágostoni predesztináció egyik szemmel látható bizonyítékának tartotta. Luther nem tartotta Zwinglit hívőnek, a sikertelen marburgi hitvita pedig azt jelentette, hogy a lutheri és a svájci reformáció végleg elkülönült egymástól. Zwingli a II. kappeli háborúban elesett 1531-ben, mozgalma így utóda, Bullinger vezetésével már nem tudott szélesebb körben elterjedni. Sőt, miután 1549-ben a magisztrátus döntése nyomán Zürich is csatlakozott a genfi reformációhoz, a zwingliánus reformáció megszűnt létezni.

Jean

Kálvin

(1509–1564)

A genfi reformátor és a kortárs pápák életútja abban hasonlít egymásra, hogy – igaz, különböző okokból – gyökeres fordulat következett be az életükben. A franciaországi Noyonban született Kálvint szülei egyházi pályára szánták, a párizsi humanista tanulmányait egyházi javadalom tette lehetővé. A skolasztikus műveltségű fiatalember 1532-ben megírta a sztoikus antik

filozófus Seneca Kegyelemről (De Clementia) c. művének kommentárjait, amelyben ekkor még nyoma sem volt a későbbi reformatori gondolatvilágnak. Erre az időre esett máig homályos megtérése, amelyet ő maga is előzmények nélkülinek tartott. Később úgy vallott erről, hogy „*egy hirtelen megtérés által Isten leigázta és engedelmisségre kényszerítette szívemet*”. Ebben az egy félmondatban összesűrítve szerepel a kálvini Isten-ember kapcsolat lényege, amelyben a hangsúly a „Legyen meg a te akaratod”, az embernek a Teremtő előtti alávetettségén van. Párizs a teológia fővárosának számított ebben az időben, és I. Ferenc francia uralkodó is érdeklődő volt a divatos eszmék iránt. Az 1530-as évek elején nem tűnt elérhetetlen álomnak egy a német mintára történő állami reformáció. Azonban egy éjjel I. Ferenc hálószobájába ismeretlenek egy oltári szentséget gyalázó röpiratot csempészték, ami annyira felbőszítette az uralkodót, hogy elrendelte a protestánsok üldözését. Kálvin is elhagyta Párizst. Strasbourgba majd Bázélbe menekült, és kapcsolatba került az ottani reformátorokkal. Ekkorra tehető a katolikus egyházzal való szakítása, miután lemondott a kanonoki jövedelméről.

Más reformátorokhoz hasonlóan Kálvin is fiatalon megalkotta élete legfontosabb művét, huszonhét éves korában jelent meg a svájci városban a Tanítás a keresztény életre (Religionis christianae instutio) című könyv, amely Intitúció néven vált híressé. Kálvin a patrisztikus Lactantius mellett Erasmust is előképnek tartotta, ahogy Luther Kis katekizmusa is hatott rá. Már a kezdő mondatokból kiviláglik Kálvin pesszimista emberképe: „*Mi mindnyájan...hűjával vagyunk az Isten ismeretének és a vele való közösségnek, elferdültek, megromlottak vagyunk és nincsen bennünk semmi jó... Nem marad tehát az embernek semmi alapja, hogy igaz voltát, erejét, életét és üdvösségét önmagában keresse, mert mindez egyedül csak Istenben van*”

Ebből a viszonyból következik a kálvini teológia legfontosabb jellegzetessége, a predestináció, azaz az eleve elrendelés tana, amely Szent Ágoston felfogására megy vissza, de merít Szent Pál rómaiaknak és ezezusiaknak írt leveléből is. Az eleve elrendelést egyébként nem tagadta a középkori keresztény teológia sem, de az Örökkévaló titkának tartotta, amely megismerhetetlen, így nem foglalkozott vele mélyebben. Az egyházatya tételét radikalizálva szerinte az egyház azonos Isten választottainak közösségével amelyen kívül lehetetlen üdvözülni (a jezsuiták hasonlóan vélekedtek a katolikus hívek közösségéről). A predestinációt nem lehet tudni, ez csak Isten döntése, amelyet nem befolyásol az ember minősége. A hívő ember egyetlen vigasza, hogy Isten irgalma is végtelen, és bárkinek megbocsáthat. Kálvin tehát kimondta: Krisztus nem az egész emberiségért halt meg a kereszten, hanem csak a választottakért. Az Isten által teremtett emberek egy részét Isten tehát öröktől fogva örök pusztulásra rendelte, sőt minden embert jogosan ítél el a bűnei miatt, és csak végtelen irgalma miatt könyörül meg a kiválasztottakon.

Isten törődése mutatkozik meg a szentségekben, a református felfogás szerint a keresztség és úrvacsora szakramentumában az Úr nevelni és erősíteni akarja övéi hitét. Az eucharishtiában a francia reformátor felfogása tehát Lutheréhez állt közelebb, és az úrvacsorában többet látott pusztá emberi emlékezésnél.

A képtisztelet terén azonban szakított a német gyakorlattal, Kálvin szemében a félelmetes és totális isten már nem volt ábrázolható semmilyen emberi alakban, szerinte „Isten ...test nélkül való, láthatatlan”, akit az esendő ember csak imádhathat.

Az Intitúció meghozta az ismertséget Kálvin számára, 1537-ben már Genfben élt, ahol a városi tanács elhatározta a reformációhoz való csatlakozást. Itt írta meg első hitvallását, egyházrendjét és katekizmusát, és ezzel lerakta a református egyház alapjait. Érdemes megemlíteni, hogy bár Kálvin humanista alapokról indult, soha nem próbálkozott meg a Biblia fordításával, ő kezdetektől fogva az üdvözülendők egyházának megalkotására törekedett. Ez azonban nem ment könnyen, Genfből az ellentmondást nem tűrő személyisége miatt elűzték, és csak évekkel később, 1541-ben kezdhetett bele a város mindennapjainak az átforgalmazásába, egy teokrácia kiépítésébe. Az új egyházban csak a pásztorok, tanítók, vének, diakónusok szolgálatát ismerték el, és ezzel együtt járt a lakosság erőszakos evangelizálása. A következő években számos kivégzésre és száműzésre került sor, ebbe a sorba tartozik a spanyol antitrinitárius Michael Servet 1553. évi megégetése. A spanyol orvos által hirdetett tanok, a Szentháromság és a gyermekkeresztség tagadása túlléptek a keresztény dogmarendszeren, amely éppen az Atya-Fiú-Szentlélek sajátos viszonyrendszerén alapult. Ezért érthető Kálvin drasztikus tette, amely egyúttal egy a két felekezet között több évtizedig tartó hitvita nyitányát jelentette. A közgondolkodás többnyire a katolikus egyházhoz társítja az erőszakos túlkapásokat, Giordano Bruno és Galileo Galilei esete mindenki előtt ismert, ám az inkább protestáns területeken elterjedő boszorkányüldözés, az unitáriusokkal való leszámolás jelzi, hogy az erőszak kultúrája felekezetektől függetlenül volt kora újkori európai jellegzetesség. A helvét reformáció Svájc mellett Dél-Franciaországban, Németalföldön, Skóciában és Magyarországon ért el jelentős sikereket. A pfalzi választófejedelem 1560-ban tért át, ám mivel az augsburgi vallásbéke csak az evangélikusoknak engedélyezett szabad vallásgyakorlatot, teológusaival önálló hitvallást dolgozott ki Heidelbergi Káté néven 1563-ban. Kálvin János halálakor már javában működött a lelkipásztori utánpótlást kinevelő genfi akadémia, és az egyházi fegyelemből fakadó rend miatt sokan választották ezt a vallást.

Valójában a kálvini szervezőerő, ami lenyűgözte az embereket, nem annyira Kálvin tanítása, hanem inkább a fegyelem volt egy változékony és kiszámíthatatlan világban. Az ő számukra óriási erőt jelentett a predestináció erkölcsi és vallási ereje, igaz ez inkább hátráltatta a kálvinizmus világegyházzá válását. A helvét reformáció erejét jelzi, hogy száz évig ők voltak a protestantizmus leghatékonyabb vallási ereje.

Anglikán

reformáció

Az angol egyház reformációja alapvetően más úton történt, mint a csatornán túli országokban. Bár a középkorban már voltak előzményei a függetlenségnek, hiszen az angol parlament 1353-tól tiltotta a pápai beavatkozást a püspöki kinevezésekbe, és Rómához jogi ügyekben fellebbezni sem lehetett, az egyház különleges leányának titulált angol hierarchia ezer szállal kapcsolódott a katolikus egyházhoz.

Az anglikán egyház egy hosszabb folyamat eredményeképpen jött létre, és ez szorosan kapcsolódott VIII. Henrik angol király politikai manővereihez. Pedig a vérbeli reneszánsz uralkodó önmagát mindvégig katolikusnak tartotta, és alapvetően ellenségesen szemlélte a kontinensen zajló vallási eseményeket. Luther szentségtanára még cáfoló munkát is írt, és élete végéig büszkén viselte az ezért kiérdemelt hitvédelmező (defensor fidei) címet. Így még érdekesebb az angliai reformáció története, amelynek kiindulási pontja egy házassági kérdés volt. Aragóniai Katalin eredetileg Henrik bátyja, Artúr felesége volt. Mivel a spanyol királyi családból származott, V. Károly német-római császár nagynénje volt, ezért politikai okokból nem küldték haza Artúr halála után Angliából, hanem feleségül ment VIII. Henrikhez. Házasságuk termékenynek bizonyult, Katalin hat gyermeknek adott életet, ám közülük csak egy lány, Mária érte el a felnőtt kort. A tragédiákat, a fiú utód hiányát a kortársak Isten büntetésének tartották, az állam érdekei is egy törvényes örökösöt kívántak, ezért Henrik Katalint félre állítva szeretőjét Boleyn Annát szerette volna feleségül venni. 1527-ben a Szentírás egyik passzusára hivatkozva kérte a frigy érvénytelenítését, Katalin azonban nem fogadta el az érvelést, VII. Kelemen pápa pedig szintén nem támogatta Henriket. A pápa döntésében szerepet játszott V. Károly itáliai katonai jelenléte, de valószínűleg fenyegetés nélkül is így látta helyesnek. Henrik kérdésére ugyanis protestáns és katolikus egyetemek is a pápa döntésével egyező választ adtak. Az angol királynak így nem maradt más választása, az általa felemelt canterbury érsekkel érvényteleníttette Katalinnal kötött házasságát 1533-ban.

A Rómától való elszakadás ettől a ponttól datálható, bár a konfliktus miatt már korábban megtiltotta az egyházi adónak az országból való kivitelét. 1533-ban feleskette az egyháziakat a saját hűségére, Luther nyomán immár ő is elutasította a pápai primátust, 1534-ben pedig törvénybe iktatták a király egyházfőségét (Act of Supremacy). Az eddig a pontig lojálisan viselkedő klérus és az arisztokrácia egy része fellázadt Henrik túlkapásai ellen, ám az uralkodó levverte a felkelést, és 1536-ban kiadta az anglikán felfogás alapját jelentő Tíz cikkelyes Hitvallást. A Tíz cikkelyes Hitvallás a katolikus és protestáns nézetek között foglal helyet. Nem utasítja el a katolikus szentségtant, de név szerint már csak hármat említett. Elfogadta a megigazulás tanát, de a jócselekedeteket is fontosnak tartotta. Tagadta a bűcsút, de megerősítette a szentek és a szentképek tiszteletét.

Az 1539-ben kiadott Hat cikkelyes Hitvallás határozottan katolikus irányba mozdult el. Elfogadta a papi cölibátust, az egy szín alatt áldozást, engedélyezte a magánmisék és magányonások megtartását. Ebben a szellemben készült el az 1543-ban kiadott anglikán katekizmus, a King's Book. Úgy tűnik, hogy Henrik szeme előtt egy nemzeti katolikus egyház képe lebegett, a reformáció legfontosabb kérdései hidegen hagyták.

Az anglikán egyház története Henrik utódai alatt éles fordulatot vett. VI. Edvárd (1547–1553) kiskorúsága alatt a reformációt támogató régensek kezébe került a hatalom, akik betiltották a képek tiszteletét, engedélyezték a papi nősülést, és bevezették a népnyelvű misét. A fiatal uralkodó örökös nélkül hunyt el, a trónon Henrik Aragóniai Katalintól született lánya, Mária követte (1553–1558). A királynő katolikus nevelésben részesült és kötelességének tekintette az angol egyház megtisztítását. Véres Mária a cél érdekében üldözte a protestánsokat, igaz, a felekezeti hovatartozás miatt Erzsébet királyné idejében (1558–1603) is hasonló keménységgel jártak el a más vallásúakkal. Ekkor került sor az anglikán egyház megerősítésére. Erzsébet újra elfogadtatta a királyi egyházfőséget, majd a katolikus püspökök leváltásával fegyelmi téren is egységet teremtett, 1563-ban dolgozták ki a Harminckilenc-cikkelyes Hitvallást, amely rögzítette a teológiai alapokat. Kiderült, hogy az Erzsébet-féle reformok egy a liturgiájában katolikus, teológiájában protestáns nemzeti egyházat eredményeztek, amely kilóg a kontinensi reformációs folyamatokból.

A Tridenti Zsinat (1545–1563)

A helyesen Trienti vagy Trentói Zsinat a kortársak szemében nem tűnt eredményesnek. A középkori zsinatokhoz képest jelentéktelen helyen (a német-római császárság legdélebbi városában), rendkívül vontatottan, több éves kihagyásokkal működött. Az eredetileg kitűzött célt, vagyis a nyugati kereszténység szakadását nem tudta megakadályozni, a résztvevők csekély száma, valamint itáliai és spanyol túlsúlya miatt még az egyetemességét is meg lehet kérdőjelezni. Ennek ellenére az egyik legnagyobb hatást gyakorolta az Egyház életére, és határozatai évszázadokon át meghatározták a katolikus felekezet tanítását, intézményes struktúráit és mindennapjait. A történelem tankönyvek értelmezése szerint a zsinat az ellenreformáció nyitányát jelentette, ám valójában egyenrangú részese volt a 16. századi vallási és kulturális változásoknak, amelyek együttesen teremtették meg a modern európai kultúrát.

Egy kortárs szemtanú igen találóan így jellemezte a zsinatot: „Egy komoly ember szerint a zsinat egy olyan süteményhez hasonlított, amely megsütve édes és jóízű, de ha látjuk, hogyan készült, felfordul tőle a gyomrunk. Éppígy a zsinat is: amióta befejeződött és lezárták, nagyon értékes a szent döntések miatt, amelyeket hozott, de az esemény maga utálat tárgyává volt az emberi intrikák miatt, amelyek ott történtek.”

Előzetesen tudni kell, a 16. századi katolikus egyházban párhuzamosan két folyamat zajlott le. Alulról egy karizmatikus jellegű, személyes megújulást hirdető, friss mozgalom hatott, amely azonban irányítás hiányában túlzásokba csapott át, könnyen kifulladt, hektikussága miatt kiszámíthatatlan volt. A másik felülről, a pápai kúriából indult ki. Ez inkább jogi szemléletű és az egyház irányításának reformájában teljesedett ki. A Tridenti Zsinat sikerének a kulcsa az volt, hogy tartósan és hatékonyan tudta felülről a karizmatikus irányzatot magába integrálni, és így a vallási és lelki tényezők váltak a kora újkori katolikus egyház önképének alapjává.

A zsinat összehívását több tényező is hátráltatta. A középkori egyház egyik legnagyobb válságát, a skizmát a zsinati mozgalomból kinövő konciliarizmus idézte elő, így nem véletlen, hogy a 15. század közepétől mindinkább idegenkedtek az egyház felső vezetésében ettől a fórumtól. Luther maga is egy német földön megrendezett zsinat összehívását követelte, és a pápai hatalommal szemben ennek elsőbbségét hirdette, így Rómában komolyan aggódtak egy zsinat következményei miatt.

Az egyházi félelmek mellett a világi uralkodók ellenérzései is hozzájárultak az események elhúzódnához. V. Károly német-római császár (1519–1556) szintén pártolta egy zsinat összehívását, számára azonban a legfontosabb a keresztény egység megeremtése volt. Ő egy univerzális keresztény birodalomban, Nagy Károly uralmának újjáélesztésében gondolkodott, amelyben az Egyház együttműködik a császári hatalommal. A birodalmi politika és a zsinat gondolatának összekötése azonban inkább hátráltatta, mint támogatta az ügyet. I. Ferenc francia király (1515–1547) a Habsburg-Valois háborúk miatt mindvégig ellenezte az egyetemes zsinat összehívását, hiszen tartott Habsburg riválisának politikai megerősödésétől. Másrészt nem szabad elfelejtenünk, hogy a központosító nemzetállamok kialakulásának időszakában az egyetemes zsinat eszméjét az európai uralkodók meglehetősen ellenérzéssel fogadták: akárcsak a pápa a konciliarista tendenciáktól, a királyok a nemzeti egyházak feletti kontroll elvesztésétől tartottak. VII. Kelemen pápa (1523–1534) politikai manőverei és I. Ferenc tiltakozása évtizedeken át megakadályozták, hogy komolyan foglalkozzanak a zsinat összehívásával. Ennek ellenére az 1518-tól napirenden levő zsinati próbálkozások hozzátartoznak az előzményekhez.

Az áttörést az itáliai háborúk egyik fejezetét lezáró, Crépy városában megkötött béke aláírása jelentette, amelyben a legyőzött I. Ferenc francia uralkodó kötelezte magát V. Károly előtt, hogy nem gördít akadályokat a zsinat megrendezése elé. III. Pál pápa (1534–1549) ezután a Laetere Jerusalem kezdetű bullában immár sikeresen hívta össze a főpapokat. A pápa személye nagyon fontos tényezőnek számított. Alessandro Farnese 67 évesen, négy gyermekes családapaként igazi reneszánsz uralkodóként került a pápai székbe, de előéletét meghazudtolva kezdett hozzá a reformok előkészítéséhez. Elődeivel ellentétben aktívan kezdeményezett, megerősítette a jezsuita rend szabályzatát (1540), megalapította a Római Inkvizíciót (1542) és bíborossá nevezte ki a reformok mellett leginkább elkötelezett személyeket. Ezzel megeremtette egy sikeres zsinat személyi feltételeit, és mivel az európai háborúkban semleges tudott maradni, emelni tudta a pápaság tekintélyét. Elszántságát az anglikán egyház megalapítása (1534) még inkább növelte, hiszen VIII. Henrik angol király (1509–1547) lépése előrevetítette az évszázados fejlődés kiteljesedését, azaz egész Európában a nemzeti egyházak kialakulásának veszélyét, és ezzel a katolikus egyháznak, mint olyannak a megszűnését.

A 18 évig tartó zsinati munka három részletben zajlott. A többször felfüggesztett, székhelyét áthelyező ülés sikere sokáig kétséges volt. Csak az utolsó, 1562–1563 közötti ülészak intenzív alkotó munkája mentette meg a kudarctól a zsinatot. Az események kronológikus felsorolása nélkül most csak egy két jellemző momentumra hívom fel a figyelmet. A zsinat sikerének négy alapvető oka volt. A reneszánsz pápaság hanyatlásával reformokra kész egyházfők kerültek a pápai székbe. III. Párról már esett szó, III. Gyula (1550–1555) és II. Marcell (1555) pedig megválasztásuk előtt a zsinat vezetőinek számítottak. IV. Pál (1555–1559) időszaka sok tekintetben kivételnek számít, jelzi ezt, hogy a zsinat munkája ez idő alatt szünetelt. A korábbi magyar szakirodalom állításával ellentétben a nápolyi Carafa családból származó főpap fiatal kora óta a reformok elkötelezett hívének számított, ám a zsinat eredménytelensége miatt a római kúria centralizációs törekvéseiben látta e reformok zálogát. Ő a Római Inkvizíció segítségével kezdett neki ellenzéke felszámolásának, üldözte az itáliai humanistákat, és rokonai kedvéért kalandor külpolitikába kezdett. Politikája zsákutcának minősült, ezért utódát, IV. Piuszt (1560–1565), a zsinat összehívásának igényével választották pápává. Ő nem volt teológus, kanonizációjára sem került sor. A fiatalon szabados életet élő firenzei jogász kiváló adminisztrátorként és diplomataként vitte sikerre a zsinat ügyét. Szent Péter örökösének személye tehát meghatározó volt a megújulás szempontjából.

Második okként a főpapok összetételének változását említhetjük. A hosszú időszak alatt kicserélődtek a püspökök, és a protestánsokkal kompromisszumra törekedő humanisták helyett új személyek érkeztek. Ők már többségében azt képviselték, hogy nem lehet kiegyezni, és inkább az egyház belső reformjára kell törekedni. Szintén a siker okai között szerepel a növekvő spanyol zsinati befolyás. A spanyol katolikus egyház ugyanis már sikerrel átesett a modernizáción a 15–16. század fordulóján, elhivatott emberek kerültek a püspöki székekbe, a korszerű papnevelésnek köszönhetően pedig jól képzett papok végezték a pasztorációt.

Negyedik alapja a zsinat sikerének, hogy az egyházi reform ügye a doktrinális kérdésekkel került tárgyalásra. Az atyák ott alkottak maradandót, ahol erre a protestáns tanításokkal szemben szükség volt.

1) Szentírás és hagyomány viszonya. A protestantizmus sola scriptura elvével szemben a Tridenti Zsinat nem vetette el az 1500 éves tradíciót, hanem a hit egyetlen forrásáról beszélt, amely külön csatornákon, így a hagyományon keresztül jut el a hívőkhöz.

2) Az eredeti bűn problémája. A reformátorok Szent Ágoston pesszimista emberképéből indultak ki, amely szerint az ember igaz volta ellenére egyszerre bűnös is marad. A lutheri felfogás ellenében azt is tisztázni kellett, hogy a bűnre való hajlam még nem maga a bűn. A katolikus tanítás szerint a bűn már a nemzésben jelen van, de a keresztségben ártatlan, büntelen és tiszta lesz az ember, és utána már nem a bűn, csupán a rosszra való hajlandóság marad meg benne. Ezzel megmarad a keresztény ember szabad akarat, amely dönt az üdvözülés vagy a kárhozat mellett.

3) Megigazulás tana. Ez váltotta ki a legnagyobb vitát a zsinaton, végül egy kiegyensúlyozott tanítás született. Ez alapján a megigazulás egyedül Krisztus érdeme miatt történik az emberrel, de ezt el is lehet utasítani a szabad akarat révén. A kegyelem kiáradása, mely Krisztus érdemei és a Szentlélek működése miatt ment végbe, adja meg a hívőknek a hit, szeretet és a remény erényét. Remény és szeretet nélkül a hit magában nem elég, mert a hit cselekedetek nélkül halott. A kegyelmi életet az ember a keresztségben nyeri el, de a bűnre való hajlam megmarad. A megigazulás pusztán a hit által nem lehetséges, ehhez az embernek magának is hozzá kell járulnia a kegyelmi élet megőrzésével és a jócselekedetekkel. Ezzel a trienti teológia többet örözött meg a humanizmus antropológiájából, mint a protestáns, különösen a kálvini tanítás, hiszen továbbra is hangsúlyozta az emberi tényező fontosságát a saját sors alakításában, ez esetben az üdvösség elnyerésében.

4) Katolikus szentségtan. Számukat a reformátorok háromra, majd kettőre redukálták. (keresztség, Úrvacsora és kezdetben a gyónás) A zsinat leszögezte a hét szentség (keresztség, bérmlás, házasság, betegek kenete, egyházi rend, oltári, bűnbánat) krisztusi alapítását, kimondta ezek függetlenségét, és továbbra is ragaszkodott a szentmise áldozati jellegéhez. Mindezekből a dogmatikai megfontolásokból egyenesen következett az egyházkép megtisztítása és a klérus reformja. A zsinaton eldőlt, hogy a pápai hatalom centralizációja lesz az egyház megújulásának záloga, de ez a pápai primátus már lelki alapokon nyugodott. A következő évtized pápai életvitelükben is példások voltak, szakítottak a nepotizmussal és a fényűzéssel.

Helyi szinten a püspökök felügyelték a zsinati határozatokat, de ez a főpapi társadalom alapvetően más volt mint az akár egy generációval korábbi. A zsinat megkövetelte a püspököktől a helybenlakást, hogy egyházmegyéjükben mindig elérhetőek legyenek. Ez volt a rezidencia kötelezettsége. Elhatározták továbbá, hogy a püspököknek rendszeresen kell az egyházmegyéjükben zsinatokat tartani, ahol hatékonyan lehet irányt mutatni a papság számára. Elrendelték, hogy az egyházmegye plébániáit évenként vizsgálja meg, és erről készítsen jelentést. A vizitáció a püspöki ellenőrzés egyik

legeredményesebb formájává vált rövid időn belül. Végezetül pedig a zsinat résztvevői kinyilatkoztatták, hogy minden püspök alapítson papnevelő szemináriumot az egyházmegyéjében. Új püspökideál alakult ki, immár IV. Piusz unokatestvére, Borromei Szent Károly milánói püspök vált követendő példaképpé, aki pestiseseket gyógyított, vasárnapi iskolákat, papnevelő szemináriumokat alapított, zsinatokat szervezett és szigorú vizitációnak vetette alá a plébániákat. Az 1610-ben szentté avatott Károly már lelkipásztorként alkotott maradandót püspöki hivatalában.

Az egyházi társadalom legszélesebb rétegét képező alsópapsággal is kiemelten foglalkozott a zsinat, hiszen csak jól felkészített, elhivatott emberek voltak képesek hitelesen képviselni az egyházat a hívek előtt. A zsinati rendelkezések a papi eszményt már nem a humanista ideálból, hanem a szentmise méltóságából vezették le. A papnak elsősorban jó pásztornak kell lennie, azaz ő Krisztus reprezentánsa a közösségben. Legfőbb erényének a tanultság (doctus) mellett a példamutatást (pietas) tartották, amelyekre tudatosan és szervezeten az előbb említett papi szemináriumokban kellett felkészülni. A középkorhoz képest a legnagyobb újdonságot az jelentette, hogy megjelent a korábban nem létező papi hivatás, immár a belső elhatározás vált döntővé a papi életforma vállalásánál. Az egyházi társadalom hármass hierarchiájának (pápa, püspök, plébános) megalkotása után a zsinat élő tartalommal töltötte meg ezeket a tisztségeket, már csak a gyakorlati megvalósítás volt hátra.

A zsinat ünnepélyes lezárására 1563 decemberében került sor, majd a reformpápák sorát nyitó IV. Piusz 1564. január 26-án kelt „Benedictus Deus” bullájával került kihirdetésre. A gyakorlati eredmények azonban csak egy nemzedékkel később mutatkoztak. A pápa egy bizottságot állított fel a határozatok értelmezésére és ez felgyorsította az elvek megvalósulását. Kötelezővé tették minden klerikusnak a tridenti hitvallás letételét, kiadták a tiltott könyvek jegyzékét, az indexet, amely engedékenyebb volt a IV. Pál által bevezetetté. 1565-ben érvénytelenítettek minden zsinati határozattal ellenkező kiváltságot, V. Piusz (1566–1572) a papság használatára elkészítette a római katekizmust (1566), a liturgia egységesítése céljából a római breviáriumot (1568), és a római misekönyvet (1570). XIII. Gergely (1572–1585) kollégiumokat emelt, Róma alatta vált a papképzés központjává. Emellett megújította az egyházjogot, és 1582-ben a gregorián naptárreform keretében kiküszöbölte a csillagászati számítások addigi anomliáit. V. Sixtus (1585–1590) szorosabb ellenőrzés alá vonta a püspököket, megkövetelte tőlük a rendszeres beszámolókat egyházmegyéjükről. Gyökeresen megreformálta a pápai kúriát, amely így a modern állam előfutárává vált. A reformot VIII. Kelemen (1592–1605) pápa fejezte be, kiadta a javított Vulgátát, Breviáriumot és a misekönyvet, egyetemessé téve a liturgiai újításokat. Az ő idejében meghirdetett 1600. évi szentév már három millió zarándokot vonzott, a katolikus egyház túljutott a legnagyobb krízisének. A reformpápák felszámolták a búcsuprédikátorságot, a nepotizmust, rezidencia kötelezettséget írtak elő a püspököknek, és rendszeres egyházlátogatást és zsinatokat tettek kötelezővé a számukra. A pápaság megvalósította Trient kitézéseit: Az egy Biblián (Vulgáta), az egy liturgián (római) és egy közös normarendszeren nyugvó szerves és hathatós egységet. A Trientben megfogalmazott új szemléletmóddal a katolikus egyház versenyképes társa lett a szintén pasztorális és kulturális igények mentén szerveződő protestáns felekezeteknek. A zsinattal a katolikus egyház vezetése – évszázados késéssel – kezébe vette az egyházi reformok megvalósítását, és törvényerőre emelte a megújulási törekvések egy részét.

A jezsuiták
Talán egyik szerzetesi csoportról sem él annyira erős negatív kép a társadalomban, mint a jezsuitákról. A pápák hadserege, az inkvizíció működtetői, a harcos ellenreformáció élharcosai egyaránt megtalálhatók a sztereotípiák között. Ha áttekintjük a jezsuita papi kongregáció megalakulásának hátterét, láthatjuk, mi sem állt távolabb az alapítóktól mint az erőszak. Hátrányos megítélésük egy későbbi – többnyire protestáns – politikai propaganda következménye. Kialakulásában természetesen szerepet játszott az erős központi irányítás, a pápának való feltétlen engedelmség, amely egy katonai szervezet képét erősítette.

A kora újkorra, különösen a 17. századra oly nagy hatást gyakorló közösség alapítója a spanyol kismemesi családtól származó Inigo Lopez de Loyola a középkori misztikusok sorába tartozott, aki Antiochiai Szent Ignác vértanú tiszteletére vette fel közismert nevét. Ignác egy háborús sérüléséből való lábadozása során vette kezébe a kor közkedvelt könyvét, Kempis Tamás Krisztus követése című munkáját. Az új vallásosság (devotio moderna) alapirodalmának a hatására tért meg, és mondott le a világi karrieréről. Az 1520-as években megírta önéletrajzát (Zarándok), majd megszületett a híres Lelkigyakorlatok. Ignác grafomániája később is megmaradt, 12 kötetre rúgó levelezésével minden 16. századi személyt felülmúlt. Ignác ennek ellenére nem számít Erasmushoz mérhető humanistának, sem politikai hatalomra törő egyházi vezetőnek. Bár megfordult a kor teológiai központjának számító Párizsban, és az általa alapított rend komoly befolyásra tett szert, Ignác megmaradt lelki embernek, aki a spanyol miszticizmusból társadalmat segítő vallásosságot csinált. 1534. augusztus 15-én hat társával együtt arra tettek fogadalmat egy kis párizsi kápolnában, hogy a tisztaság és szegénység megtartásával a pápának engedelmessé válnak, és a lelkek megsegítésére a Szentföldre zarándokolnak. Bár az utazásuk a politikai helyzet miatt megghiúsult, de a várakozás éveiben Itália városai már megismerték őket, hiszen több helyen prédikáltak, betegeket gyógyítottak és lelkigyakorlatokat tartottak. 1539-re sikerült befolyásos kúriai támogatót találniuk és elkészült a rend alapszabályzatának első változata, amelyet III. Pál 1540-ben hagyott jóvá. A tankönyvekben ezért található eltérő időpontok a Jézus Társasága (Societas Jesu) megalakulására. Ignác és társainak célkitűzéseit jól mutatja a szabályzat szövege. „A Társaságot a lelkeknek a keresztény életben és keresztény tanításban való előmenetele céljából, valamint a hit terjesztésére alapították. Mindez az igehirdetés szolgálatával, lelkigyakorlatokkal és a felebaráti szeretet cselekedeteivel, mindenekelőtt pedig a gyermekek és tanulatlanok keresztény oktatásával történik.” Szigorú értelemben a jezsuiták nem tekinthetők szerzetesrendnek, mert nem vállalták a közösségi szentségi életet, sem az ünnepi istentiszteletet, mert ez akadályozta őket vállalt feladatukban, a testi-lelki betegek gyógyításában, az Isten szőlőskertjében való munkálkodásban. Ignác jelmondata segíthet bennünket megérteni a jezsuiták sikerének titkát; Mindent Isten nagyobb dicsőségére (omnia ad maiorem Dei gloriam) hirdette az alapító, és ez vált a rend nem hivatalos jelmondatává is. A jezsuiták komolyan hitték, hogy a katolikus valláson kívül nem lehetséges az üdvözülés, ezért mindent meg kell tenniük az eltévelyedettekért. A katolikus hittől való eltávolodást emberi gyengeségnek, betegségnek tartották, a jezsuita iratokban ezért leggyakrabban az a kifejezés szerepelt, hogy „segíteni a lelkeken”. A jezsuita antropológia rendkívül optimista volt, hitt abban, hogy minden ember eredendően jó és üdvözülhet. Aki életében megbotlik, elfordul az evangéliumi élettől, annak segítségre van szüksége, méghozzá mindenkinek személyre szabott program kell a gyógyuláshoz. A jezsuiták sikere éppen abban rejlett, hogy a minden társadalmi csoport problémáira megoldást kínáltak, prostituáltaknak házakat alapítottak, gyermekeiket megpróbálták visszavezetni a rendezett élet világába. Jelen voltak a kórházakban, járványok idején a haldoklók mellett, gyógyítottak, ördögöt űztek és prédikáltak. A jezsuiták totális evangelizációs programmal léptek fel, így fordulhatott elő, hogy a rend – akár a protestáns lelkészség – az élet minden területén szerepet kért magának.

Ma elsősorban tanítókként gondolunk a jezsuitákra, pedig eredetileg nem akartak iskolákat fenntartani, mert úgy érezték, hogy túlságosan helyhez kötne őket, így nem tudnák betölteni a vállalt hivatásukat. Ez a felfogás hamar megváltozott. 1560-ban már úgy vélekedett a rendi vezetés, hogy „*általánosságban szólva két módja van annak, ahogy segíthetünk felebarátainknak: az egyik mód a fiataloknak, a kollégiumokban műveltségre, tudományra és a keresztényi életre való oktatás és nevelés útján, a másik mód pedig mindenhol, mindenféle embernek a szentbeszéd, gyóntatás és olyan eszközök útján, amelyek összhangban vannak szokásos eljárásmodjainkkal*”. Az iskolákat ekkor már egy magasabb rendű szolgálatnak tartották, felismerték ugyanis az oktatásban rejlő lelkipásztori lehetőségeket. Bár nagyon hamar megjelentek az egyetemi katedrákon a páterek, fő terepük a középfokú oktatás maradt. Első kollégiumuk Messinában nyílt meg 1548-ban, 1565-ben csak Itáliában már harmincnál több működött, és Európa rengeteg városában, így a huszita fellegvárnak tartott Prágában is működtettek tanintézményt. Iskoláikban protestánsok is tanulhattak, a rend a korban meglepően toleráns volt, tagjaik közé egyedülálló módon kikeresztelkedett zsidókat is felvettek.

Iskoláikban korszerű pedagógiai elvek alapján minőségi oktatást valósítottak meg. Iskolai programjukat fél évszázados munka után véglegesítették a Ratio studiorum című dokumentumban. A jezsuita iskolák alapvetően humanista örökséget továbbítottak. Azt vallották, hogy „az egész kereszténység és az egész világ jóléte az ifjúság helyes oktatásán múlik”, és a humanizmus atyjának tekintett Petrarca nyomán elfogadták, hogy a jó irodalom olvasása és az erények kiművelése összefüggnek, az oktatási programnak embert formáló ereje van. Így függ össze a jezsuiták totális programja a barokk vallásosság és világmép elterjedésével.

A jezsuita rend a missziózást is feladatai között tartotta számon. Már a korai expedíciókban is részt vettek, és mivel hajlandóak voltak megtanulni a meghódított népek nyelvét, és szokásaikból igyekeztek minél többet integrálni a keresztény tanításba, ezért hamar népszerűekké váltak. Missziós elképzeléseik miatt számos ellenséget szereztek maguknak a katolikus egyházon belül. A domonkosok és ferencesek mellett több királyi udvar, így a spanyol sem nézte jó szemmel a működésüket, és néha túlzó engedékenyséjük miatt a pápai udvarban is akadtak ellenlábasaik. Ennek ellenére a rend létszáma folyamatosan emelkedett, és 1616-ban már 13 000 fő engedelmeskedett a rend generálisának. 1622-ben VIII. Orbán szentté avatta Loyolai Szent Ignác mellett Xavéri Szent Ferencet, kanonizációjuk pedig a jezsuiták elfogadottságát jelentette. Hatásuk az 1773-ban bekövetkező feloszlásukig megmaradt, de ezt a közvélekedéssel ellentétben nem annyira a politikai szférában, mint inkább a mindennapi élet színterein végzett munkájuknak köszönhetőek.

Összefoglalás

A reformáció mérlegét nehéz elkészíteni, ezért inkább csak néhány megállapítást merek tenni. Az bizonyos, hogy a folyamat során az univerzális keresztény Európa felrobbant, és egy felekezeti tarka kontinens tűnik a szemünk elé a 17. század közepén. A nyugati egyház az egyesülés reménye nélkül szakadt két részre. De vajon mi teljesült a korai reformátorok által követelt célokból? Akik a reform előtt azon keseregtek, hogy az egyház vagyonán világi és egyházi urak élőködnek, azok elszomorodva vehették tudomásul, hogy a reformáció mindent a világi uraknak juttatott. Akiket az keserített el, hogy sok pap élt törvénytelenül együtt egy nővel, az megnyugodhatott, mert a keresztény egyházak egyik fele elismerte a nőülést, a másik fele pedig sikeresen küzdött a papi nőtlenségért. A reneszánsz kritikák szerint az egyház és a Biblia ellentétben állt. Nos, ebben is kompromisszum történt, a római katolikus hívek az újkori egyházat választották mint a Biblia egyetlen igazi magyarázóját, a protestánsok a Bibliát választották mint az újkori egyház ítélőbíróját.

A középkori kereszténység gazdag és sokszínű volt, ahol az oltárt már szinte elborította a rengeteg díszes kellék, ám a sarokban csak gyűlt a por. A reformáció szörnyű pusztítással de kitakarította a templomot, igaz deszakralizálta is, míg a barokk egyház egy másik, isteni dimenzióba helyezte.

A késő középkorban a keresztények nagy bánata volt a papok – és ezáltal a nép – tudatlansága. Ennek orvoslására jött létre egy korszerű iskolahálózat Európában, ahol egyre nagyobb számban, egyre több időt töltöttek el a keresztény családok gyermekei. A Tridentinum által meghatározott papi szemináriumokból jól képzett plébánosok érkeztek a közösségekbe, akik a pasztoráción keresztül is jótékony hatást gyakoroltak a kora újkori társadalmak műveltségére. Ugyanez elmondható a társadalmi erkölcsösségről is, amely vitathatatlanul emelkedett, és ebben az új eszmények, a tanító prédikációk, a család megnövekedett szerepe egyaránt szerepet játszott. Elterjedt a családi áhítat, a Biblia ismerete, a zsoltárok népénekekké váltak, a vallásos irodalom, így többek között a Zarándok útja és a Philotea pedig az egyszerű emberek kedvelt olvasmányává váltak. Ebben az értelemben nincsen érdembeli különbség katolikus és protestáns tudomány, irodalom, oktatás és propaganda között. A modern társadalmakban ekkor jelent meg az individualizmus, a racionalizáció és a bürokrácia. Ennek fényében már arról beszélhetünk, hogy a kora újkori európai kihívásokra öt egyenrangú válasz született: evangélikus, anglikán, református, unitárius és katolikus. A középkori egyházi reformokat a század végére inkább a reformáció mentette át, a páratlan modernizáción áteső katolikus egyház pedig jobban hasonlított a reformált egyházakhoz, mint középkori önmagához. A reformáció valójában különböző felekezetek egymással versengő válaszadási kísérletének tűnik a nyugati emberek üdvözülést firtató kérdésére, melynek folyamán – mintegy mellékesen – megszületett a modern Európa szellemi alapja.

Ajánlott irodalom:

Burke, Peter: Az olasz reneszánsz. Budapest, 1999.

Chadwick, Owen: A reformáció. Budapest, 2003.

Chaunu, Pierre: A klasszikus Európa. Budapest, 2001.

Delumeau, Jean: Reneszánsz. Budapest, 1997.

Gárdonyi Máté: Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe. Budapest, 2007.

Heussi, Karl: Az egyháztörténet kézikönyve. Budapest, 2000.

Jedin, Hubert: A zsinatok története. Budapest, 1998.

Molnár Antal: Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572-1647) Budapest, 2002.

Tusor Péter: A barokk pápaság (1600-1700) Gondolat Kiadó Budapest, 2004.

Zemon Davis, Natalie: Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban. Budapest. 2001.